

Deneme

Sonu Gelmeyen Odise¹

Yüksel Pazarkaya²

İnsanlık tarihi göçler tarihidir. Temelinde yaşamak ve yaşamı sürdürmek güdüsü vardır. Bu doğaldır ama bununla yetinmez insan. Bencilik damarı hareketini, eylemini belirler. Yerleşik düzene geçtikten sonra, yerleşim içi ve yerleşimler arası çıkar ve üstünlük sağlama güdülerıyla süregelen bir çekişme, çatışma, baskı ve savaşım sürecine geçer.

Doğa afetleri, beslenme sorunları her çağda göçlere yol açmıştır. Çağımızda savaşlar, baskılar, işsizlik ve işgücü gereksinimi, iklim koşulları vb. milyonlarca insanı göçe zorluyor. Göç koşulları çeşitleniyor. Bütün toplumlar tarih boyu göçle oluşmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başta Almanya olmak üzere, bazı ülkelerin işgücü gereksinimi ortaya çıkınca, başka ülkelere işgücü alımı için sözleşmeler imzalandı. Bu sözleşmelerin biri 30 Ekim 1961 tarihinde Almanya ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması'dır. Bununla Türkiye'den Almanya'ya işgücü göçü başlar. Sonraki yıllarda bu göç diğer Avrupa ülkelerine de yöneldi. 1964 yılında çalışmak için Almanya'ya gelen Türklerin sayısı 200 bine yaklaşıyordu. 1960'lar biterken bu sayı neredeyse bir milyonu bulmuştu.

1973 sonbaharına kadar Türkiye'den Almanya'ya işçi akını sürdü. 1973 sonbaharında yaşanan petrol krizi ve ekonomik durgunluk, artan işsizlik karşısında Bonn hükümeti bir yasayla yabancı işçi alımını durdurdu. Bu karar Almanya'daki Türkler için dönüm noktası oldu. O zamana kadar "konuk işçi" tanımıyla Türkiye'ye dönecekleri sanılan Türk işçileri, büyük çoğunlukla dönme kararından vazgeçerek, Almanya'da yerleşim sürecine geçtiler. Bunun sonucu olarak Türkiye'den eşlerini ve çocuklarını yanlarına almaya başladılar.

Çoğunluğu kırsal kesimden, sanayide çalışma deneyimi olmayan insanlar, dili, dini, yaşam ve çalışma koşulları, örf ve adetleri tamamen farklı bir toplumun içinde yaşamaya başladılar. Yasalarını, kurallarını, örf ve adetlerini hiç bilmedikleri bir ülkede yaşam savaşı vermeye başladılar. Hem gelenler açısından, hem yerli halk açısından bu karşılaşma şaşırtıcı oldu. Bu süreci en başından itibaren izledim. İki toplumun buluşması uzun süre su ile yağın bir araya gelmesi gibi birbirinden sınırlı, ayrışmalı oldu.

¹ BÜGAM'ın 18 Aralık Dünya Göçmenler günü dolayısıyla 13-18 Aralık 2021 tarihleri arasında düzenlediği "Göç ve Edebiyat Buluşmaları"na katılan değerli yazar ve çevirmen Yüksel Pazarkaya'nın Almanya'ya emek göçünün 60. yılı üzerine yaptığı konuşmanın metnidir.

² Almanya, e-mail: pazarkaya@gmx.de

Çalışmak için Almanya'ya göçen Türklerin örneğinde göç olgusunu irdelemeye çalışacağım. Hem Almanya'ya gelenler, hem de Alman toplumu üzerindeki etkilerine bakalım. Almanya'ya gelen Türkler, yol yöntem bilmeme şaşkınlığı, yalnızlık, kopmuşluk, özlem duyguları yaşadılar. Alman toplumunda önce bir merak uyandırdılar. Alıştıkça merakları geçti Almanların ve özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, işsizlik sayıları yükseldiğinde Türkleri dışlamaya, küçümsemeye, saymamaya başladılar.

Göç değişim demektir. Hem göçeni değiştirir, hem de yerli olanı. Türklerin Almanya'ya göçü, kendilerini değiştirdiği gibi, geldikleri ülkeyi ve Türkiye toplumunu da değiştirdi. Çağımızda ilk kez Anadolu insanı toplu olarak sınır ötesi bir başka ülkeye göçtü. Bu olay ülkede hemen gündem yarattı. Almanya'ya gelen Türkler, alışkın olmadıkları, bilmedikleri bir toplumsal ortama, bilmedikleri bir çalışma ortamına girdiler. Hemen dernekleşmeye, daha önemlisi sendikalaşmaya başladılar. Çalışma hayatında, sigortalılaşmayı, çalışma sürelerinin yasal belirlenmesini, yıllık izin gibi hakları gördüler. Türkiye'de kalan ailelerine gönderdikleri dövizleriyle uzun yıllar ülkenin en önemli döviz kaynağı oldular. Ev arsa yatırımlarıyla inşaat sektöründe önemli bir sıçrama sağladılar. Mektuplarıyla ve yıllık izinde kendileri gelerek anlattıklarıyla bilgi ve bilinç etkileme süreci başlattılar.

Özellikle altmışlı yılların sonlarında Almanya'nın kadın işçi talebi, Anadolu insanında toplumsal bir devrimi başlattı. Erkeksiz evden çıkmayan Anadolu kadını bir başına Almanya'ya giderek orada erkek gözetimi olmadan çalışmaya başladı. Her ne kadar kendileriyle hiçbir kişisel ilişkisi olmayan daha önceden gelmiş erkek işçiler, onları denetim altına almayı namus borcu sayarak baskı oluşturmayı denedilerse de, kadın bağımsız çalışma, kazanma ve yaşama deneyimi yaptı. Sözleşmeye göre, bir yıl çalıştıktan sonra eşlerini yanlarına aldıkları zaman, bu bir yıllık deneyimle yeni gelen kocalarına öncülük ettiler, yol gösterdiler. Ama bir süre sonra Almanya'ya alışmaya başlayan erkekler, kadının yol göstermek için kendilerinden bir adım önde gitmesini yine de erkekliklerine yediremediler. Eski denetim ve baskıyı yeniden uygulamak istediler. Ama kadın bir kez özgür ve bağımsız yaşama deneyimi yapmıştı. Kadın erkek ilişkisi kökten değişme sürecine girdi.

Alman toplumundaysa, göçmenlere karşı bir direnme görülüyordu. Göçmenler yabancı olarak, kendilerinden olmayan olarak algılanıyor ve yaşamlarına bir tehdit olarak görülüyordu. Bunda Nazi dönemi ideolojisinin izleri de sürüyordu. Bu direnç kökenden bağımsız önce savaşta kaybedilen doğu topraklarından, örneğin Şilezya'dan gelen milyonlarca Alman göçmene karşıydı. Sonra 1955 yılından itibaren gelen İtalyan işçilere karşı yöneldi. Altmışlı yıllarda İtalyanların yerine Türkler konulmaya başladı. Bu direnme ve dışlama, ayırıştırma ve aşağılama Almanya'nın birleşmesiyle Doğu Almanyalıları da yöneldi. Bugün ağırlıklı olarak sığınmak için çeşitli yollardan gelen Orta Doğululara ve Afrikalılara karşı dile geliyor, uygulanıyor.

Göçmen topluluklar Alman toplumunu aynı zamanda içten içe zenginleştirerek değiştiriyor. Bugün Almanya toplumu ellili, altmışlı yılların toplumu değil. Değişim yalnızca zamanın getirdiği doğal değişimin ötesinde, göçmen toplulukların aksiyonu ve reaksiyonuyla oluşan derinden bir değişim. Üretime ve tüketime ekonomik katkı ve müdahale bu değişimde olumlu bir etken. Ama göçmen toplulukların kültürel etkenliği de içten içe Alman toplumunu etkiliyor. İnsan ilişkileri, insan davranışları, mutfaktan müziğe, spordan kültüre, bilimden siyasete derin değişimler söz konusu. Duyarlıklar, düşünceler süregelen bir değişim süreci içerisinde.

Göç sürecinin evrelerine göre duyarlıklar da farklılık gösteriyor. Türk göçmenler örneğine bakarsak, ilk evrede duyarlılığı belirleyen olgu, çalışma ve oturma izni kavramlarından kaynaklanıyordu. Bu ilk evrede, geliş amacına uygun olarak, Alman bireylerin kendilerine karşı davranışları etkin değildi. Oturma ve çalışma izinlerinde yaşanan sorunlar, beslenme alışkanlıklarında karşılaşılan sorunlar, yalnızlık ve özlem duyarlıkları belirliyordu. Alman tarafında ise, günden güne gözlemlenen göçmen yaşam ve alışkanlıklarındaki farklılıklar aşılabilir mesafe olarak duyumsanıyor ve bu algı özellikle işsizliğin arttığı dönemlerde dışlamaya dönüşüyor, düşmanlık olarak ortaya çıkıyordu.

1973 sonbaharında *Anwerbestop* yani yabancı işçi alımını durdurma kararıyla Almanya'ya gelen Türklerin göç süreci ikinci evreye girdi. Bu evrede duyarlıkları Türkiye'de kalan aile bireylerinin, eşlerin ve çocukların getirilmesi, yani aile birleşimi önündeki engeller, sorunlar, korkular, tedirginlikler belirliyordu. Bunun dışında bir beklenti dile gelmiyordu. Alman tarafı ise, "rotasyon mu, entegrasyon mu" başlığıyla başlattığı toplumsal boyuttaki tartışmayla aslında safra olarak görmeye başladığı Türklerin önemli bir bölümünü geri göndererek bu safradan kurtulmak istiyordu. Kamuoyundaki duyarlıklar da bu tartışmalardan olumsuz etkileniyordu. Zira bu sözde nesnel tartışma Türklerin Alman toplumuna entegrasyonunun mümkün olmadığı yargısı ve önyargısıyla besleniyordu.

1981 ekonomik kriziyle ve artan işsizlikte bu olumsuz duyarlıklar zirve yaptı. Bunda yönetimin başındakilerin durumu körüklemesi önemli etkendi. Sosyal Demokrat Başbakan Helmut Schmidt, bir konuşmasında Türklere seslenerek, "ya Alman olun, ya memleketinize dönün" dedi. Alman olmaktan kastı vatandaşlık değildi. Ondan sonra gelen Hristiyan Demokrat Başbakan Helmut Kohl de, açıktan açığa, "Türklerin yarısını geri göndereceğiz" diyerek seçim ve parti propagandası yapıyordu. Sosyal Demokrat İçişleri Bakanı Otto Chilly, entegrasyonun asimilasyon olduğunu ilan ediyordu. Türklerin duyarlıkları bu evrede durulmuyordu.

1981 krizinde hükümet, dönüş primi adıyla temelli dönüş yapacak Türklere 10.500 Mark teşvik vereceğini açıkladı. Bunun üzerine binlerce Türk işçisi çoluk çocuğuyla birlikte Türkiye'ye döndü. Özellikle çocuklar okullarından, arkadaşlarından koparıldılar. Türkiye'deki yaşama ve okula alışmakta büyük güçlük yaşadılar. Kalanlar için artık rotasyon sözü gündemde değildi. Seksenli yıllar Alman toplumuyla birlikte yaşama sürecinde epeyce gelişme oldu. Uyumsuzluk sözü artık dilde değildi. Yetişmekte olan ikinci kuşağın anadili Almancaydı. Kanımca karşılıklı duyarlıkların ve kabulün en olumlu yaşandığı yıllardır seksen yılların ikinci yarısı. Ancak bu süreç Almanya'nın birleşmesiyle birden kesintiye uğradı. Doğu Avrupa'nın ve Doğu Almanya'nın entegrasyonu öncelikliydi. Bu anlaşılır bir durum. Ancak doksanların başında özellikle ülkedeki Türklere karşı ırkçı, ayrımcı şiddet eylemleri başladı. Almanya birleşirken Batı Almanlardan birçok kişi Doğu Almanlara karşı tepkiliydi. "Bizim Türklerimiz, Doğu Almanlardan bize daha yakınlar" ifadesini işitmek mümkündür.

Möln, Solingen gibi ölümle sonuçlanan Türk ve yabancı düşmanı kundaklamalar Alman toplumundaki kaynaşmayı olumsuzlaştırdı. Özellikle genç kuşaklar, Almanya'da doğup büyüyen, Alman okullarında ve kurullarında toplumsallaşan üçüncü ve dördüncü kuşakların duyarlıkları aidiyet konusunda keskinleşti. Bu ülkeye aidiyetlerinin kabulü için savaşıma vermeye başladılar. Görünümlerinden, isimlerinden ve inançlarından dolayı ırkçı, düşman tavır ve davranışlar yaşadılar, yaşıyorlar. Bu durum günümüz Alman toplumunun en görünen sorunlarının başında geliyor. Ama aynı zamanda Türk kökenlilerin toplumsal yaşama, siyasal yaşama, kültürel yaşama katılımları da artıyor ve yaygınlaşıyor, doğallaşılıyor. İrkçi dışlama ve şiddet ile katılımın doğallaşması sürecek.

Bir durumdan yeni bir duruma geçiş hali, sanat ve edebiyat için hassas haldir. Eski durum geride kalmış ama terk edilmemiştir, belleğe yazılıdır. Yeni duruma adım atılmaktadır, henüz yaşanmaya başlanacaktır. Dönüşüm noktası sanat için verimli bir ortam oluşturur. Çok sayıda öykü ve şiirime, tiyatro oyunlarım ve romanlarım göç insanlarının bu hassas konuları zemin oluşturmuştur.

Edebiyatın, sanatın konusu ve öznesi insan ve insan ilişkileridir. Başından itibaren göç sürecinin içinde olan bir yazar olarak, göç insanlarının geldikleri yeni toplumda duygu, düşünce, tavır ve davranışları, ilişkileri ister istemez ilgi alanımda ve odağımdaydı. Altmışlı yıllarda ilk gelen Türk göçmenlerin duygu ve düşünceleri edebiyat için de bilinmeyen yeni bir alandı. Almanya'da "Bizden Çizgiler" başlığıyla bir dizi şiir yazdım o yıllar. Bu şiirlerin bir özelliği, başlıkların ilk gelen göçmenlerin isimlerinden oluşmasıydı. 1968 yılında İstanbul'da İzlem Yayınevi'nde çıkan *Koca Sapsalarda Biz Vardık* başlıklı kitabımda toplu olarak yayımladım. 1985 yılında Frankfurt'ta *Irrwege* adıyla çıkan iki dilli basımda da Almancaları çıkttı. Son olarak, başlıkları ilk gelen Türk işçilerinin özgün isimlerinden oluşan bu şiirlerden bir iki örnekle yazımı bitirmek istiyorum.

halil güzel

susamış güneş toprağın
iter seni beni almanya'ya
alman bira ve bulut özdeş
susamak güzelleşir birayla
sen içmezsün içmezsün

acının çelişkisi bu mu
yakam bir ağıt yol boyu
balam bacım ağıt yol boyu
gülem bi yol da
bi yol da kıvanç
bi yol da

sen güzel susamak çirkin
ince ve eski gülersin eski ve uzak
dedemsin say say babamsın
biçimlenirim sende kuru dilim ve güneşimle
çok sürmez bu çorak zamanda

acının çelişkisi bu belki
biçem bir umut dolu tarla
balam bebem umut tarlalarla
gülem bi yol da
bi yol da kıvanç
bi yol da

öğrenirsin s-yi u-yu
öğre suyu öğre
-nirsin -neceksin
güzel su güzel susamak güzel
susamak güzelleşir anadolu suyuyla

acının çelişkisi bu işte

1968

hasan uzun

I

babadan görme terzilik
sivas'ta
gözler
iğne deliğinde gecenin
yer sarsıntısı
pantolon yaması
bir çoban gömleğini
başka renk onarması
kolunun bütün kuvvetiyle
göz dış beyin
et kemik varlığının
bütünüyle
hasan uzun'un
neredeyse soğumuş ütünün
paçavra sarılı sapına
abanması
bir karısı üç çocuğu
sevinciyle çilesiyle
çatlak kağıdı tekeri
devinisiyle
iyi bir şey değildi
babadan görme terzilik
sivas'ta

II

sattım
ütüyü makası makinayı
buzul bir günde
öyle ağır kafamın bir yanı
bir yanı umut olur boş
ben bu terziliği
ha ben
ha babam de babam
otuz yıl dönen kağınyı
satıp aldığım kuruşa
borç koyup bir o çok
sığındırdım üç oğlanı kadını
tanrıya
çaktım yola
garip bir duygu bu
iliğine işler insanın
belki bir boşluğunda
garip bir kopuş

III

sazlı sözlü ozan vardır sivas'ın
pantolonuna yama vururdum
Bilir gönlüm nice sürünecektir
Ekmeğin ardınca sürünecektir

1966